

ПРАВОВІ ОСНОВИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ У СФЕРІ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

LEGAL BASIS OF ACADEMIC INTEGRITY IN THE FIELD OF SCIENTIFIC AND SCIENTIFIC AND TECHNICAL ACTIVITY

Смерницький Д.В., д.ю.н., старший дослідник,
заступник директора

Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

У статті досліджено питання академічної доброчесності як сукупності етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. Встановлено, що наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у закладах вищої освіти є невід'ємним складником освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти. Провадження наукової і науково-технічної діяльності університетами, академіями, інститутами є обов'язковим. Суб'єктами цієї діяльності є наукові, науково-педагогічні працівники, особи, які навчаються у закладах вищої освіти, інші працівники закладів вищої освіти, а також працівники підприємств, які спільно з закладами вищої освіти провадять наукову, науково-технічну, мистецьку та інноваційну діяльність. Основними складниками академічної доброчесності у сфері наукової діяльності є: посилання на джерела інформації в разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права, а також надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну творчу діяльність, що визначено для науково-педагогічних, наукових працівників та здобувачів освіти. За порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до академічної відповідальності. Встановлено необхідність чіткого визначення освітніх та наукових ступенів і внесення відповідних змін до нормативно-правових документів, зокрема до Закону України «Про освіту», щодо порушення академічної доброчесності. Розглядаючи питання академічної доброчесності та відповідальності в науковій діяльності, досліджено проблему використання під час наукових та науково-технічних розробок об'єктів інтелектуальної власності, а саме винаходів та корисних моделей. Встановлено, що під час використання винаходів та корисних моделей у науково-технічній діяльності за допомогою створення зразків технічних пристроїв, демонстраційних стендів відповідних способів виробництва технічних засобів, матеріалів, речовин та під час демонстрації їх на виставках, конференціях, семінарах, інших заходах публічного оприлюднення наукових здобутків, зокрема з використанням інформаційних ресурсів, без комерційної мети необхідно подавати інформацію щодо охоронного документа та його автора. У зв'язку з цим основні складники академічної доброчесності у сфері наукової діяльності, визначені законодавством, необхідно доповнити нормами щодо об'єктів інтелектуальної власності.

Ключові слова: академічна доброчесність, академічна відповідальність, наукова діяльність, науково-технічна діяльність, освітній ступінь, науковий ступінь, кандидат наук, доктор філософії, доктор наук, об'єкти інтелектуальної власності.

The article examines the issue of academic integrity as a set of ethical principles and statutory rules that should guide participants in the educational process during training, teaching and conducting scientific (creative) activities to ensure confidence in learning outcomes and/or scientific (creative) achievements. It is established that scientific, scientific-technical and innovative activities in higher education institutions are an integral part of educational activities and are carried out in order to integrate scientific, educational and industrial activities in the higher education system. Scientific and technical activities of universities, academies, institutes are mandatory. The subjects of this activity are scientific, scientific and pedagogical workers, persons studying in higher education institutions, other employees of higher education institutions, as well as employees of enterprises that together with higher education institutions carry out scientific, scientific and technical, artistic and innovative activities. The main components of academic integrity in the field of research are references to sources of information in the case of ideas, developments, statements, information, compliance with copyright and related rights, as well as providing reliable information about research methods and results, sources of information and own creative activity, which is defined for scientific and pedagogical, scientific workers and students. Pedagogical, scientific-pedagogical and scientific workers of educational institutions may be brought to academic responsibility for violation of academic integrity. It is necessary to clearly define educational and scientific degrees and make appropriate changes to legal documents, including the Law of Ukraine "On Education" on the violation of academic integrity. Considering the issues of academic integrity and responsibility in scientific activity, the issue of using intellectual property objects, namely inventions and utility models, during scientific and scientific-technical developments is investigated. It is established that when using inventions and utility models in scientific and technical activities by creating samples of technical devices, demonstration stands of appropriate methods of production of technical means, materials, substances and demonstrating them at exhibitions, conferences, seminars, other public events including scientific achievements, with the use of information resources, without a commercial purpose, it is necessary to provide information on the security document and its author. Therefore, the main components of academic integrity in the field of research defined by law must be supplemented by rules on intellectual property.

Key words: academic integrity, academic responsibility, scientific activity, scientific and technical activity, educational degree, scientific degree, candidate of sciences, doctor of philosophy, doctor of sciences, objects of intellectual property.

Академічна доброчесність є одним із головних елементів освітньої, наукової та науково-технічної діяльності, який визначає ступінь наукових досягнень, самостійність отримання наукових результатів та, як наслідок, фаховий рівень наукових і науково-педагогічних працівників.

Як зазначає М.М. Великанова, реформування і розвиток системи освіти має базуватися на підвищенні рівня довіри до результатів навчання, зокрема й творчих наукових досягнень. Тому на перший план у забезпеченні якості освіти виходить категорія академічної свободи та доброчесності, щодо якості якої досить активно ведуться дискусії серед науковців та освітян [1, с. 9].

Відповідно до ст. 42 Закону України «Про освіту» та ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» академічна

доброчесність – це сукупність етичних принципів і визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [2; 3].

Розглянемо складники академічної доброчесності у сфері наукової (науково-технічної) діяльності.

Наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та/або пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні і прикладні наукові дослідження [4].

Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у закладах вищої освіти згідно зі ст. 65 Закону України

«Про вищу освіту» [3] є невід’ємним складником освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в систему вищої освіти. Проведення наукової і науково-технічної діяльності університетами, академіями, інститутами є обов’язковим.

Суб’єктами цієї діяльності є наукові, науково-педагогічні працівники, особи, які навчаються у закладах вищої освіти, інші працівники закладів вищої освіти, а також працівники підприємств, які спільно з закладами вищої освіти провадять наукову, науково-технічну, мистецьку та інноваційну діяльність [3].

Основними складниками академічної доброчесності у сфері наукової діяльності є посилання на джерела інформації в разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права, а також надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну творчу діяльність, що визначено для науково-педагогічних, наукових працівників та здобувачів освіти ст. 42 Закону України «Про освіту» [2].

Порушенням зазначених складників академічної доброчесності вважається:

- академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;

- самоплагіат – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів;

- фабрикація – вигадання даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях;

- фальсифікація – свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу або наукових досліджень [2].

За порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до академічної відповідальності, зокрема, їм загрожує:

- відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання;

- позбавлення присудженого наукового ступеня чи присвоєного вченого звання;

- відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії;

- позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи обіймати визначені законом посади.

Також ст. 42 Закону України «Про освіту» визначено академічну відповідальність для здобувачів освіти.

Крім того, за дії чи бездіяльність, що цим Законом визнані порушенням академічної доброчесності, особа може бути притягнута до інших видів відповідальності на підставах та в порядку, визначених законом [2].

Оскільки академічна відповідальність включає відмову у присудженні чи позбавлення присудженого наукового ступеня, то спробуємо дослідити це питання.

Так, згідно зі ст. 5 Закону України «Про вищу освіту» доктор філософії – це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Третій рівень вищої освіти визначено як освітньо-науковий рівень, який передбачає набуття здобувачами вищої освіти здатності розв’язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності.

Освітньо-науковий рівень вищої освіти передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв’язання комплексних проблем у галузі професійної та/

або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведеного власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді [3].

Отже, можна дійти висновку, що доктор філософії – це освітньо-науковий ступінь, а не науковий ступінь, до якого були віднесені згідно з Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» кандидат і доктор наук. Наразі ст. 28 Закону [4] визначає «доктора філософії» як науковий ступінь. Водночас ст. 5 Закону України «Про вищу освіту» [3] відносить до ступеня вищої освіти, зокрема, доктора філософії та доктора наук. Тобто законодавство не розмежовує поняття наукового та освітньо-наукового ступенів вищої освіти. На наше переконання, необхідно чітко визначити освітні та наукові ступені і внести відповідні зміни до нормативно-правових документів, зокрема до Закону України «Про освіту», щодо порушення академічної доброчесності.

Розглядаючи питання академічної доброчесності та відповідальності у науковій діяльності, необхідно також дослідити використання під час наукових досліджень і науково-технічних розробок об’єктів інтелектуальної власності, а саме винаходів та корисних моделей.

Відповідно до ст. 418 Цивільного кодексу України право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об’єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом [5]. Тобто це право на результат наукової (науково-технічної) діяльності як інтелектуальної, творчої діяльності, спрямованої на одержання нових знань та пошук шляхів їх застосування [4].

До об’єктів права інтелектуальної власності згідно зі ст. 420 Цивільного кодексу України, зокрема, належать: літературні та художні твори; комп’ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування напівпровідникових виробів; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці [5].

Одразу необхідно зазначити, що поняття «відкриття», «наукова теорія» не відповідають поняттю «винахід (корисна модель)», визначеному ст. 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [6], та не визнаються винаходом (корисною моделлю), якщо виступають самостійними об’єктами.

Винахід (корисна модель) – результат інтелектуальної, творчої діяльності людини в будь-якій сфері технології, який засвідчується патентом (охоронним документом) [6]. Тобто можна дійти висновку, що це переважно результат науково-технічної діяльності, яка спрямована на одержання і використання нових знань для розв’язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки [4].

Не визнається порушенням прав, що впливають з патенту, згідно зі ст. 31 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» використання запатентованого винаходу (корисної моделі) без комерційної цілі та з науковою метою або в порядку експерименту [6].

Отже, застосовувати винаходи та корисні моделі з науковою метою під час проведення наукових і науково-технічних досліджень можна. Але яким чином робити посилення на охоронний документ (патент) чи його автора?

Якщо результати науково-технічної діяльності публікуються, то твори у галузі науки є об'єктом авторського права.

Як визначено ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури і мистецтва. Охороні підлягають всі твори: як оприлюднені, так і не оприлюднені, як завершені, так і не завершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо) [7].

Законом [7] визначено, що цитата – це порівняно короткий уривок з літературного, наукового чи будь-якого іншого опублікованого твору, який використовується, з обов'язковим посиланням на його автора і джерело цитування, іншою особою у своєму творі з метою зробити зрозумілішими свої твердження або для посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні.

Тобто, публікуючи науково-технічні результати, ми робимо посилання на відповідний патент та його автора.

Але правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі [7]. Закон [7] не надає правової охорони самій суті ідей, теорій, принципів та відкриттів, які можуть бути втілені під час розробки науково-технічної продукції, способів її виготовлення чи процесів, що застосовуються у цих способах.

Тож у разі використання винаходів і корисних моделей у науково-технічній діяльності за допомогою створення зразків технічних пристроїв, демонстраційних стендів відповідних способів виробництва технічних засобів, матеріалів, речовин та під час демонстрації їх на виставках, конференціях, семінарах, інших заходах публічного оприлюднення наукових здобутків, зокрема з використанням інформаційних ресурсів (інтернету, телебачення тощо), без комерційної мети повинна надаватись інформація (мовленнева, письмова тощо) щодо охоронного документа та його автора.

У зв'язку з цим основні складники академічної доброчесності у сфері наукової діяльності, визначені ст. 42 Закону України «Про освіту» [2], необхідно доповнити нормами не тільки про авторське право і суміжні права, а й про об'єкти інтелектуальної власності загалом. Це розширить межі академічної відповідальності, додавши до неї відповідальність, визначену законодавством щодо порушення прав на зазначені об'єкти.

Крім того, академічний плагіат пропонуємо визначити як оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або без зазначення авторства частково використаних наукових (творчих) результатів і джерел інформації; та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства і джерел цитування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великанова М.М. Академічна відповідальність: роздуми щодо умов та суб'єктів. *Академічна відповідальність* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 15 квітня 2021 р. Київ : Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 9–12.
2. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
3. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. №№ 37–38. Ст. 2004.
4. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 3. Ст. 25.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
6. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3687-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 32.
7. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.